

Kâsım er-Ressî ve Zeydiyye Kelâmı

Recep Önal¹

Günümüzde Ehl-i sünnet dışında varlığını sürdüren İslâm mezhebinden biri de Şia ve onun alt gruplarından olan Zeydiyye'dir. Diğer itikâdî mezhepler gibi Zeydiyye de İslâmî ilimlerin her alanında düşünce geliştirmiş, İslâm düşüncesine çok önemli katkılarda bulunarak, ilim ve kültür dünyasına pek çok alanda yeni yaklaşımlar kazandırmıştır. Dolayısıyla İslâm düşüncesine yaptıkları katkılardan istifade etmek ve bu katkıları günümüz ilim dünyasına sunmak büyük önem arz etmektedir. Çağdaş müslümanın inanç sorunlarına getirdiği yorumlarla çağımızın ilgi odağı olan Mu'tezile'nin görüşlerinin günümüze taşınmasına vesile olan Zeydiyye mezhebi ve kurucusu kabul edilen Kâsım er-Ressî'nin görüşlerinin ele alındığı bu eserin, Zeydî ve Mu'tezilî düşüncenin özelliklerini yansıtan yanı sıra, Kâsım er-Ressî'nin tanınmasına da büyük bir katkı sağlayacağına inanmaktayız.

Resul Öztürk tarafından kaleme alınan ve *Kâsım er-Ressî ve Zeydiyye Kelâmı* adını taşıyan bu çalışma önsöz, giriş, üç ana bölüm ve sonuç şeklinde tertiplenmiştir.

Eserin *önsözünde*, İslâm düşünce tarihinde bir takım kültürel, siyasi ve sosyal nedenlerle müslüman düşünürler arasında görüş ayrılıklarının ortaya çıktığına dikkat çeken yazar, bu çerçevede İslâm düşüncesinin ana damarını oluşturan Sünnî anlayışın yanında önemli bir yorum şekli olarak Şia'yı ve onun alt gruplarından olan Zeydiyye'yi zikreder. Zeydiyye'nin, Ehl-i sünnet, Mu'tezile ve Şia üçgeni içerisinde orta bir yerde durduğunu belirten yazar, bu eserinde Zeydiyye'nin kelam konularına getirdikleri yorumu ve bu yorumun en önemli temsilcisi olan Kâsım er-Ressî'yi ve kelâmî görüşlerini anlatmayı hedeflemektedir.

"Zeydiyye Mezhebi ve Kelâmî Görüşleri" başlığını taşıyan giriş kısmında konu üç alt başlıkta ele alınmakta ve her bir başlık kendi içinde müstakil olarak incelenmektedir. Bu bölümde ana hatlarıyla Zeydiyye mezhebi ve kelâmî görüşleri ile mezhebin önemli âlimleri ele alınarak, Ressî'nin görüşlerini ve onun Zeydiyye kelâmına katkılarını anlamada bir zemin oluşturulması hedeflenmiştir.

¹ Dr., Drammen/Norveç Din Görevlisi,

İlk bölümde Zeydiyye, tarihî veriler doğrultusunda tanıtılmaya çalışılmıştır. Yazara göre Zeydî yorum şekli, hem Mu'tezilî anlayışın bir tonu olması hem de Sünnî anlayışa yakın olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Zeydiyye'nin Şii mezhepler arasında en mutedili olarak bilindiğini ifade eden yazar, bunun nedenini hilafetin Hz. Ali'nin hakkı olmakla birlikte ilk halifelerin de Kur'an ve Sünnet ile hareket eden meşru halifeler olduğunu ileri sürmelerine ve bu görüşü diğer Şii fırkalarına karşı savunmalarına bağlar.

“Ana Hatlarıyla Zeydiyye'nin Kelâmî Görüşleri” başlıklı ikinci bölümde mezhebin temel görüşleri ele alınmış ve karşılaştırmalar yapılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Zeydiyye'nin usûlü'd-dîn olarak benimsediği “tevhid, adalet, va'd-va'id, emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker, imâmet” olmak üzere beş temel prensipleri ele alınırken; “akıl ve el-menzile beyne'l-menzileteyn” konularına da yer verilmiştir. Yazara göre Zeydî âlimler, beş temel prensibi “tevhid” ve “imâmet” olmak üzere iki temel inanç halinde yorumlamışlardır. Zeydiyye'nin beş temel prensibindeki yaklaşımları, Mu'tezile'nin yaklaşımlarıyla örtüşmektedir. Ayrıca Zeydî âlimler de Mu'tezile gibi akla çok büyük önem vermiş, akli Allah'ı ve peygamberi bilme ve tanıma konusunda temel bir araç olarak kabul etmişlerdir. “Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker” konusunda Mu'tezile'nin görüşlerini kabul eden Zeydî âlimler, bu ilkeyi hem dinî hem de siyasî boyutuyla kurumsallaştırmaya çalışmışlar, bunun bir sonucu olarak *Muhtesiblik* kurumunu oluşturmuşlardır. Yazara göre Zeydî âlimler, Mu'tezile'nin beş prensibi arasında yer alan “el-menzile beyne'l-menzileteyn” prensibini Zeydiyye'nin temel bir ilkesi olmasa da kabul etmişler ve bu konuda Mu'tezile gibi düşünmüşlerdir. Ancak bu prensibi daha çok imamet konusuna tatbik etmişler, Mu'tezile gibi müstakil bir ilke olarak değerlendirmişlerdir. Diğer bütün Şii fırkalar gibi Zeydiyye'nin de temel görüşünü “imamet” konusunun oluşturduğunu ifade eden yazar, Zeydiyye'nin Mu'tezile'den ayrıldıkları en belirgin konunun imamet olduğunu dile getirir. Yazara göre Zeydiyye, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer hakkındaki görüşleri nedeniyle de Şia'dan ayrılmaktadır. Zeydî âlimlerin imamet konusundaki en belirgin görüşü *efdal ve mefdul* imam görüşüdür. Hz. Peygamberden sonra Hz. Ali'nin en faziletli kişi kabul edilmesi, onun *efdal* kişi olması demektir. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in ise Hz. Ali'den daha az faziletli olmaları onların *mefdul* olmaları demektir. Dolayısıyla Zeydiyye, *efdal* varken *mefdul* olanın imametini caiz görmüştür. “Zeydiyye-Mu'tezile İlişkisi” başlığını taşıyan üçüncü kısımda Zeydiyye'nin Mu'tezile'den etkilendiği hususlar ile onlardan ayrıldığı hususlara yer verilmiştir. Bu bağlamda Mu'tezile'nin savunduğu beş ilkenin Zeydiyye tarafından benimsenmesi, Mu'tezile ile aynı düzlemde kelim yaptıklarının ve aynı kaynaktan beslendiklerinin bir göstergesi olduğuna dikkat çekilmiş, Zeydiyye'nin Mu'tezile'den ayrıldıkları tek meselenin imamet olduğu vurgulanmıştır.

Çalışmanın esasını oluşturan “Kâsım er-Ressî'nin Hayatı ve Eserleri” başlığını taşıyan birinci ana bölümde konu üç alt başlıkta ele alınmakta ve her bir başlık kendi içinde müstakil maddeler halinde işlenmektedir. Burada genel olarak Kâsım er-Ressî'nin hayatı, tahsili, hocaları, talebelerinin yanı sıra yaşadığı çevre ve sosyo-kültürel ortama ilişkin açıklamalarda bulunulmuştur. Ayrıca Ressî hakkında batıda ve İslâm dünyasında yapılan çalışmalar irdelenmiş ve tek tek tanıtılmaya çalışılmıştır. “Eserleri” adını taşıyan bölümde ise, Ressî'nin, genelde İslâm düşüncesi özelde Zeydî düşünce içindeki konumunun daha iyi anlaşılabilmesi için akademik ilgi alanı ve eserleri hakkında doyurucu bilgiler verilmiştir.

“Ressî'nin Kelâm Metodu, Bilgi Kaynakları ve İstidlâl Yöntemleri” başlığını taşıyan ikinci ana bölümde ise Ressî'nin kelâm metodu ve Mu'tezile-Zeydiyye etkileşimi üzerinde durulmaktadır. Konu üç alt başlıkta ele alınarak işlenmektedir. “Kelâm Metodu” ismini taşıyan ilk bölümde onun yaşadığı çevre, sosyo-kültürel hayat ve onun yaşadığı dönemde sınırlı kalmak kaydıyla Abbasîler dönemi hakkında genel bir malumat verilmektedir. Bu bağlamda Ressî'nin yaşadığı III./IX. asrın, çeşitli İslâmî ilimlerin büyük gelişme gösterdiğine özellikle de kelâm ilminin sistemleştigiğine ve bazı itikâdî fırkaların kurulup geliştiğine dikkat çekilmektedir. Ayrıca dönemin kültürel hareketliliği açısından fikir ve düşünce hürriyetinin var olduğuna ve fırkalar arası ilmî münazara ve tartışmalara imkân tanındığına işaret edilmekte ve bu düşünce ve fikir atmosferinden Ressî'nin yeterince faydalandığına dikkat çekilmektedir. “Bilgi Kaynakları” adlı ikinci kısımda yazar, onun, kendine özgü bir tasnifle bilgi vasıtalarını sahih ve fasit şekliyle sekize ayırdığını dile getirerek bilgi vasıtalarından sahih ve fasit olanlarını nedenleri ile birlikte değerlendirmeye çalışmaktadır. “Ressî'nin Beş İlkesi ve Zeydiyye-Mu'tezile İlişkisindeki Rolü” başlığını taşıyan üçüncü kısımda, Ressî'nin kendine özgü yorumuyla beş ilkesi ve Zeydiyye-Mu'tezile etkileşimindeki rolü incelenmiştir. Onun beş ilkesinin Mu'tezile'nin bilinen beş ilkesinden farklı olduğu belirtilmekle birlikte imamet konusunun dışında hemen hemen bütün konularda Ressî'nin, Mu'tezile gibi düşündüğüne dikkat çekilmektedir. Yine bu bölümde onun Mu'tezilî olup olmadığına dair ileri sürülen görüşler de ele alınarak tartışmaya açılmıştır. Yazara göre Ressî'nin kendi sistematigi içerisinde yer alan “tevhid”, “adalet” ve “va'd-va'id” olmak üzere ilk üç prensip konusundaki görüşleri Mu'tezile'nin görüşleri ile birebir örtüşmektedir. Ancak onun benimsediği Kur'ân ve Ahkâm/hükümler prensibi ise Ressî'ye özgü olup Mu'tezile'nin beş ilkesi içerisinde yer almaz. Yazar bu noktadan hareketle Ressî'nin benimsediği son iki prensibin, onun Zeydiyye'den sayılmasına neden olan temel Zeydî görüşler olduğuna işaret eder.

“Ressî'nin Sistematik Kelâma İlişkin Görüşleri” başlığını taşıyan üçüncü ana bölümde konu, beş alt başlık halinde ele alınmış ve her bir başlık kendi içinde

müstakil maddeler halinde incelenmiştir. Bu bölümde genel olarak temel İslâmî meselelerde ne tür farklılıklar olduğuna ışık tutabilmek için Ressî'nin "ilâhiyât", "nübüvvet" ve "sem'iyât" görüşleri ayrıntılı sayılabilecek bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca Zeydiyye inanç sisteminde önemli bir yeri olan "imâmîti" Ressî'nin nasıl değerlendirdiği ve nasıl bir açılım sağladığı ele alınırken; onun, kelâm problemlerine yaklaşımlarına da yer verilmiş, konu "iman-amel ilişkisi", "kader ve insan özgürlüğü", "büyük günah", "hüsün-kubuh" meseleleri çerçevesinde işlenmiştir. "İlâhiyât" başlığını taşıyan bölümde, Ressî'nin varlık ve Tanrı anlayışı, Allah'ın varlığını ve birliğini ispatta kullandığı deliller, Allah'ın isimleri ve sıfatları, Allah'a şey denilmesi ve Ru'yetullah gibi konular incelenmiştir. Eserin büyük bir bölümünü bu konulara ayıran yazar, Allah'ı inkâr edenler ile teşbih ve teccime düşenlerin Ressî'nin birinci derecede muhatapları olduğuna işaret etmektedir.

"Nübüvvet" adını taşıyan bölümde yazar, Ressî'nin konuyla ilgili görüşlerini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Bu anlamda yazar, nübüvvet bahsini; Allah'a şükretme, mucize ve ismet/masum çerçevesinde ele alarak onun konuya dair yaklaşımlarını incelemiştir. Yazara göre Ressî, Allah'ın peygamber göndermesini, nimetini tamamlamasının bir gereği olarak görmüş ve bunu kulların Allah'a nasıl şükredeceği bağlamında ele alarak izah etmiştir. Yazar daha sonra Ressî'nin, Zeydiyye'nin Mu'tezile'den ayrıldıkları en belirgin konu olarak kabul edilen "imamet" hakkındaki görüşlerini de ele alarak, onun, "bir kısım insanların diğerlerinden üstün olduğu" ön kabulü ile imamet konusunu ele aldığını dile getirir. Bu bağlamda Ressî'nin imamet hakkındaki görüşleri etrafında farklı mezheplerin görüşleriyle zaman zaman kıyaslamaya giderek onun imamet anlayışını sergilemeye çalışır. "Kelâm Problemlerine Yaklaşımı" adını taşıyan son bölümde yazar, Ressî'nin kelâm ilminin temel problemleri olan "iman", "iman-amel ilişkisi", "kader ve insan özgürlüğü", "büyük günah", "hüsün-kubuh" gibi konular hakkındaki görüşleri etrafında Mu'tezile'nin görüşleriyle zaman zaman kıyaslamaya giderek onun zikredilen konuları nasıl değerlendirdiğini ve bu konulara nasıl bir açılım sağladığını sergilemeye çalışmıştır.

Sonuç olarak yoğun bir emek ve ilmî gayretin ürünü olan bu eser, Zeydiyye kelâmını ve Kâsım er-Ressî'nin hayatını ve görüşlerini ele alan ilk müstakil eser olması sebebiyle sahasında önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Ayrıca içinde Kâsım er-Ressî ve Zeydiyye'nin inanç ve düşünce anlayışının özünü teşkil eden birçok bilgiye yer verilmesi eseri daha da değerli bir konuma getirmektedir. Bu nedenle eserin, Zeydiyye mezhebi hakkında bilgi edinmek isteyenlerin istifade edebileceği temel başvuru kitabı niteliğinde olduğunu söyleyebiliriz.